

کتابداران قرن بیست و یکم

هیلان علی اکبرزاده^۱

موجی بر ساحل زد
دانه‌های شن در آن علتیدند
دانه‌ای خرد شد و از بین رفت
دانه‌ای، در نیمه راه باز بماند
دانه‌ای با موج رفت، تا دل دریا دید
و از آن موج فقط، نقشی بر ساحل ماند!

چکیده: بنابر باور برخی افراد در آینده‌ای نه چندان دور، در کتابخانه مجازی نیازی به کتابداران و اطلاع‌رسانان برای پاسخگویی به مراجعان نیست. برخی دیگر معتقدند که راه درازی تا رسیدن به کتابخانه مجازی باقی است، و تلاش می‌کنند دانش خود را با مطالعه فن آوری اطلاعات روزآمد نگه دارند. مقاله ضمن ارائه تعاریفی برای سواد اطلاعاتی و شبکه‌ای، فرد باسواد اطلاعاتی و شبکه‌ای را نیز توصیف می‌کند. تأثیر فن آوری اطلاعات بر حرفه کتابداری در عصر انفجار اطلاعات مورد بررسی قرار می‌گیرد. در انتها ضمن ارائه پیشنهادات، تجدید نظر در نظام آموزش علم کتابداری و اطلاع‌رسانی کنونی را برای پرورش کتابداران و اطلاع‌رسانان عصر فن آوری اطلاعات متذکر می‌شود.

امروز، شاهد ضربه‌های موج فن آوری نوین بر دل ساحل علم کتابداری و اطلاع‌رسانی هستیم. برخورد کتابداران و اطلاع‌رسانان با این فن آوری، همچون دانه‌های شن با موج دریاست.

۱. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی

برخی از آنان خود را باخته و معتقدند در آینده‌ای نه چندان دور دیگر نیازی به کتابداران و اطلاع‌رسانان در کتابخانه مجازی^۱ نداریم و هوش مصنوعی^۲ توانایی پاسخ‌گویی به نیازهای اطلاعاتی مراجعان در راهنمایی آنان جهت دسترسی و بازیابی اطلاعات مورد نیازشان را دارد. برخی دیگر بر این باورند که راه بسیاری تا رسیدن به کتابخانه مجازی باقی است و تلاش می‌کنند دانش خویش را با مطالعه در زمینه پیشرفت نظام‌های رایانه‌ای و فن‌آوری اطلاعات روزآمد نگه‌دارند. عده‌ای اندک نیز، قدرت ضربه موج را دریافته و سعی می‌کنند تا به یاری آموزش رسمی و غیررسمی، مطالعات فردی، و پی‌گیری مداوم پیشرفت‌های فن‌آوری اطلاعات، توانایی و مهارت‌های لازم را کسب کرده و سوار بر موج پیش روند. آن‌گونه که مشخص است، احتمال دوام و پایداری گروه آخر در جامعه اطلاعاتی^۳ آینده بیشتر از دو گروه قبل است. برای دوام در جامعه اطلاعاتی آینده؛ کتابداران بایستی توان و قدرت موج فن‌آوری اطلاعات را درک کنند و با مطالعه و به‌کارگیری امکانات و آموزش لازم در این زمینه، سعی بر آن داشته باشند تا همراه این موج و سوار بر آن پیش روند. جهت انجام این امر، لازم است که آنان، باسواد اطلاعاتی^۴ و سواد شبکه‌ای^۵ آشنا شوند. این امر امکان‌پذیر نیست مگر با شناخت خصوصیات لازم فرد باسواد اطلاعاتی و شبکه‌ای و انجام تحولات لازم در آموزش علم کتابداری و اطلاع‌رسانی به‌منظور پرورش چنین افرادی، و همیاری کتابداران در کسب مهارت‌های لازم و آموزش خویش.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

سواد اطلاعاتی و سواد شبکه‌ای جامع علوم انسانی

«سواد اطلاعاتی؛ توانایی یافتن، ارزیابی، و استفاده مؤثر اطلاعات مورد نیاز به کمک مهارت‌ها و به‌منظور یادگیری مداوم است» (۱: ص ۸۴ و ۴: ص ۸۴). باسواد اطلاعاتی فردیست که این توانایی‌ها و مهارت‌ها را در خویش به‌وجود آورده است. چنین فردی، توانایی تشخیص زمان نیاز به اطلاعات را داراست. نهایتاً فرد باسواد اطلاعاتی، کسی است که چگونه آموختن را یاد گرفته است.

1. Virtual library

2. Artificial intelligence

3. Information society

4. Information literacy

5. Network literacy

«سواد شبکه‌ای، توانایی شناسایی، دسترسی، و کاربرد اطلاعات الکترونیکی شبکه‌ اطلاعاتی است» (۹: ص ۸۴) و «سواد شبکه‌ای، سواد اطلاعاتی متکی بر فن‌آوری شبکه در محیط شبکه است» (۷: ص ۸۴). با سواد شبکه‌ای، فردیست که دارای سواد شبکه‌ای باشد. لازمه سواد شبکه‌ای در فرد وجود دو امر است: ۱. دارا بودن دانش اطلاعات شبکه‌ای و، ۲. مهارت‌های بازیابی، ارزیابی، و کاربرد اطلاعات شبکه‌ای^۱. دانش اطلاعات شبکه‌ای عبارتست از: الف) شناسایی حدود و کاربرد خدمات و منابع اطلاعات شبکه‌ای جهانی^۲؛ ب) درک نقش و کاربرد اطلاعات شبکه‌ای در حل مسائل و انجام فعالیت‌های اولیه زندگی؛ و ج) آگاهی از اینکه نظام مورد استفاده توسط کدام شبکه اطلاعاتی به وجود آمده، مدیریت شده، و دسترس پذیر گردیده است (۹: ص ۸۵). مهارت‌های لازم نامبرده نیز، شامل این موارد است: الف) شناسایی اطلاعات مورد نیاز برای اهداف خاص؛ ب) بازیابی اطلاعات مورد نیاز در شبکه‌ها توسط روش‌ها، مهارت‌ها، و ابزارهای مورد نیاز بازیابی اطلاعات؛ ج) گزینش و ارزیابی اطلاعات به دست آمده از شبکه اطلاعاتی در زمینه خاص؛ د) ایجاد هماهنگی و سازماندهی اطلاعات شبکه‌ای با دیگر منابع به منظور افزایش ارزش آن؛ ه) کاربرد، تحلیل، و ارائه اطلاعات شبکه‌ای به منظور حل مسائل و یادگیری مداوم (۵: ص ۸۵).

تأثیر فن‌آوری اطلاعات بر حرفه کتابداری

دوران حاضر را عصر انفجار اطلاعات نامیده‌اند. در این عصر، کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی با هجوم اطلاعات در شکل‌های گوناگون و درخواست‌های مراجعان برای دستیابی بدین اطلاعات مواجه هستند. خصوصاً در سال‌های ۱۹۸۰ فن‌آوری اطلاعات تأثیر زیادی بر روی کتابخانه‌ها و کتابداران داشته است. دگرگونی‌ها نه تنها بر فرایند فراهم‌آوری و خدمات کتابخانه، بلکه بر نحوه دسترسی استفاده‌کنندگان به اطلاعات و مهارت‌های لازم جهت انجام بهینه این امر تأثیرگذار بوده است (۱۱: ص ۲۷۲) فن‌آوری جدید سبب شده از کتابداران تحت عناوین متخصصان شبکه، واسطه‌های اطلاعاتی، و طراحان نظام یاد شود. هر کدام از این عناوین بیانگر جنبه‌ای از تخصص اطلاع‌رسانی و نمایانگر دگرذیسی چند جانبه‌ایست که حرفه

1. Networked information

2. Global networked information

کتابداری در حال پیمودن آن است (۱۲: ص ۸۰-۸۱).

با ورود هر یک از ابزارهای جدید فن‌آوری اطلاعات به بازار، فرایند اطلاع‌رسانی نظام‌های ذخیره‌سازی پیچیده‌تر شده و کتابداران مجبورند که با این دگرگونی‌ها همگام باشند (۶: ص ۸). عصر الکترونیکی که در حال حاضر پیش روی ما قرار دارد در حوزه کتابداری سنتی (کتابشناسی و فهرست‌نویسی و...) نیست، بلکه در حوزه پردازش اطلاعات خام و دسترسی بدان است. در عصری که اطلاعات به سرعت از کتابشناسی به ذخیره و بازیابی گیگابایت اطلاعات خام سوق می‌یابد، اندیشه بدین امر (کتابداری سنتی) موجب شکست ما خواهد شد^(۱۳). در این حرفه برخی از فعالیت‌ها از بین خواهند رفت، همان‌گونه که اهمیت فرآیند فهرست‌نویسی کم شده است. به تازگی نیز، با ورود ابزارهای کاوش که نیاز کمی به دانش فنی دارند، اهمیت نقش بارز متخصص کاوش روبه کاهش است. به عبارتی، در آینده، به کتابداران برای انجام فعالیت‌های مکانیکی و تکرارپذیر کمتر نیاز خواهیم داشت در آینده، توجه بیشتر به اصول مدیریت اطلاعات، با در نظر گرفتن مفاهیمی از یاد رفته همچون ارزش اطلاعات، آگاهی از منابع اطلاعاتی، آگاهی از ویرایش‌های متناوب اطلاعات، و آگاهی از ارزش اطلاعات در ساختار سازمان مورد نظر، خواهد بود. نقش کتابداران و اطلاع‌رسانان از فهرست‌نویس و کتابشناس، و به‌طور کلی وظایف کتابداری سنتی، به کاوشگران نظام‌های پیوسته^۱، مدیران پایگاه داده‌ها، تحلیل‌گر اطلاعات، متخصصان اطلاعات، تحلیل‌گر نظام‌های اطلاعاتی، و مشاور اطلاعاتی تغییر خواهد یافت. آنچه که واضح است شرایط برای متخصصان اطلاع‌رسانی و بخش فن‌آوری اطلاعات یکسان است. هنوز هیچ یک از آنها تمامی مهارت‌ها و توانایی‌های لازم را کسب نکرده‌اند. اگر هم بر این باورند که در حال حاضر دارای مهارت‌های لازم هستند، در چند ماه آتی نیاز به کسب مهارت‌هایی دیگر خواهند داشت، مگر آنکه به آموزش خویش همت گمارند^(۸).

بزودی این حرفه باید دست به دگرگونی‌های اساسی و مشخصی زند، وگرنه کنار گذاشته خواهد شد! کتابداران بایستی از هر موقعیتی برای تجدید نظر در جایگاه حرفه کتابداری و نقش کتابداران در جامعه اطلاعاتی آینده بهره‌جویند^(۳). برای آنکه کتابداران اولین افرادی باشند که از اشکال اطلاعاتی جدید و شبکه‌ها بهره می‌گیرند، لازم است که آگاه و همگام با پیشرفت‌های

فن‌آوری اطلاعات پیش روند. این امر تنها از طریق آموزش خویش و به یاری آموزش رسمی امکان پذیر است.

آموزش علم کتابداری و اطلاع‌رسانی و کتابداران آینده

به کارگیری فن‌آوری نوین در کتابخانه‌ها نیاز به گروهی کتابدار آشنا با نرم‌افزارهای کاربردی، نحوه راه‌اندازی و نگهداری نظام‌های رایانه‌ای، و شبکه‌های اطلاعاتی دارد. علاوه بر آن، با توجه به افزایش رسانه‌های اطلاعاتی، کتابداران بایستی توانایی به کارگیری هر یک از این رسانه‌ها را به منظور کمک به مراجعان کتابخانه داشته باشند (۶: ص ۸). آشنایی با مهارت‌ها و توانایی‌هایی همچون آشنایی با ساختار پایگاه‌های اطلاعاتی، انواع ساختار پایگاه‌های اطلاعاتی، فرآینگاه اطلاعاتی^۱، انواع نمایه‌سازی خودکار، طراحی نظام (۳: ص ۸۱-۸۲)، واژه‌پردازی^۲، نشر رومیزی^۳، استفاده از بسته‌های نرم‌افزاری کتاب‌شناختی، بسته‌های نرم‌افزاری گرافیکی، صفحه گسترده‌ها^۴، توانایی به کارگیری داده‌ها و پرونده‌ها، فراهم‌آوری و تهیه بایگانی‌های وب‌جهانی^۵، آشنایی با نظام‌های خودکار محلی، روش‌های رفع اشکال‌های فن‌آوری اطلاعات، آشنایی با نظام‌های عامل گوناگون از واجبات این دهه برای کتابداران است (۱: ص ۴۶-۴۸).

هدف اصلی از آموزش علم کتابداری و اطلاع‌رسانی باید پرورش کتابدارانی باشد که در هر دو زمینه گردآوری و سازماندهی اطلاعات، و مدیریت اطلاعات مهارت داشته باشند (۶: ص ۹). در این آموزش نیاز به تعیین سطوح تخصصی مناسب با تکنولوژی اطلاعات، برگزاری آزمون‌های تخصصی، تعیین حداقل امکانات و تسهیلات لازم برای ادامه آموزش فنی مطرح است (۳: ص ۲۶۴).

در این دوران که انطباق با فن‌آوری، تلاشی مستمر در آموزش کتابداری برخی از کشورهاست، اغلب کشورهای در حال توسعه با مسئله ارائه خدمات در سطحی ابتدایی دست به گریبان هستند. ضرورت اصلی در این کشورها پرورش کتابدارانی است که با کاربرد حداقل منابع و فن‌آوری، توانایی ارائه خدمات به استفاده‌کنندگان اطلاعات را دارا باشند. در هنگامی که

1. Meta-database

2. Word processing

3. Desktop publishing

4. Spread sheet

5. World Wide Web

متقاضیان خدمات پیشرفته فن آوری اطلاعات روبه فزونی می‌روند، جوامع در حال توسعه با مشکل آموزش کتابداران در هر دو زمینه کتابداری سنتی و نوین مواجه هستند. چنین کشورهایی باید توجه بیشتری به برنامه‌های آموزشی براساس نیازهای آموزشی کتابداران نمایند. اعزام دانشجو به خارج به‌عنوان راه‌حلی برای استفاده از آموزش پیشرفته و امکانات آن در پرورش کتابداران عصر اطلاعات مطرح شده است (۲: ص ۱۱). نیز، آموزش کتابداری باید در جهت ایجاد و پرورش مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های ارتباط بین فردی، مهارت‌های کاوش، دانش موضوعی تخصصی، مهارت‌های تجزیه و تحلیل، مهارت‌های روزآمد فن آوری اطلاعات، انعطاف‌پذیری، و آینده‌نگری در دانشجویان کتابداری گام بردارد (۸: ص ۳۵).

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

با توجه به پیشرفت فن آوری اطلاعات و حجم روزافزون اطلاعات تولید شده، در آینده‌ای نه چندان دور، دیگر فرصت سازماندهی تمامی اطلاعات تولید شده برای کتابداران و اطلاع‌رسانان باقی نخواهد ماند. آنان بایستی اطلاعات حوزه‌های موضوعی خاص را گزینش و پردازش کنند، و به مراجعان، سواد اطلاعاتی را به منظور بازیابی، گزینش، و کاربرد بهینه اطلاعات مورد نیازشان آموزش دهند. اگر این گروه علاقه‌مند به حفظ جایگاه خویش در جامعه اطلاعاتی آینده هستند، باید آماده پذیرفتن نقش‌هایی مثل پردازشگر اطلاعات، مشاور اطلاعات، مروج سواد اطلاعاتی، مدیر اطلاعات، و طراح نظام باشند.

همان‌طور که ذکر گردید، به‌منظور حفظ ارزش و جایگاه حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی در جامعه اطلاعاتی آینده، تجدید نظری در نظام آموزش علم کتابداری و اطلاع‌رسانی کنونی برای پرورش کتابداران و اطلاع‌رسانان عصر فن آوری اطلاعات باید صورت گیرد. این آموزش باید تسهیلات و امکانات فن آوری اطلاعات را به‌منظور آشنایی و نحوه کاربرد آن در اختیار دانشجویان این علم قرار دهد. به عبارتی، آموزش نظری و عملی به‌منظور پرورش کتابدارانی توانا، بایستی در هم آمیزد. دانشجویان باید یاد گیرند که در شرایط و محیطی مشابه شرایط و محیط واقعی، چه‌گونه براساس مطالب آموخته عمل کنند. کتابداران و دانشجویان رشته کتابداری باید از فرصت‌ها و موقعیت‌های پدید آمده توسط آموزش رسمی و غیررسمی، یاری مطالعات فردی، و پی‌گیری پیشرفت‌های نوین فن آوری اطلاعات در جهت روزآمد نگاه داشتن دانش خویش و کسب مهارت‌ها و توانایی‌های لازم در جامعه اطلاعاتی آینده بهره‌گیرند. اگر

چنین نکنند، در آینده‌ای نه چندان دور، این گروه جایگاه خویش را در جامعه از دست داده و آن را به متخصصان رایانه و فن‌آوری اطلاعاتی خواهند سپرد که هیچ‌گونه آشنایی با منابع اطلاعاتی، توانایی درک نیازهای اطلاعاتی مراجعان، روش‌های پاسخ‌گویی به نیازهای اطلاعاتی مراجعان، روش‌های گزینش و پردازش اطلاعات و... ندارند. در خاتمه، از تمامی مسئولان، اساتید، دانشجویان، و کتابداران ارجمند خواستارم تلاش کنند تا نقشی با شکوه از موج فن‌آوری اطلاعات بر ساحل علم کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران بر جا ماند. امیدوارم تمامی کتابداران سوار بر این موج در دل دریای جامعه اطلاعاتی آینده قرار گیرند.

مآخذ:

1. American Library Association, Presidential Committee on Information Literacy. *Final report*. Chicago: ALA, 1989. p.l. coded in Hu, Chengren. "Network literacy: new task for librarians on user education". presented at 62nd IFLA General Conference (25-31 August 1996), Booklet 7. Beijing: IFLA, 1996.
2. Bales Foote, Jodey; Mannan, S.M. "Librarian training and professional opportunities in Bangladesh". *Third World Libraries*, 6:2 (Spring 1996): [11]-17.
3. Campbell, Jerry D. "Choosing to have a future". *American libraries*, 24: 6 (June 1993): 560, 562, 564, 566.
4. Cleaver, B.P. "Thinking about information: skills for lifelong learning". *School library media quarterly*, 16:1 (1987): 29-31. coded in Hu, Chengren. "Network literacy: new task for librarians on user education". Presented at 62nd IFLA General Conference (25 - 31 August 1996), Booklet 7. Beijing: IFLA, 1996.
5. Eisenberg, Michael B.; Berkowitz, Robert Z. *Information Problem - solving. The big six skills approach to library & information skills instruction*. Norwood, NJ: Ablex publishing, 1991. P. 5. coded in Hu, Chengren. "Network literacy: new task for Librarians on user education." Presented at 62nd IFLA General Conference (25-31 August 1996), Booklet 7. Beijing: IFLA, 1996.
6. He, Qin; Ma, Jin. "Future Chinese librarians and their training". Presented at 62nd IFLA General Conference (25-31 August 1996), Booklet O. Beijing: IFLA, 1996.
7. Hu, Chengren. "Network literacy: new task for librarians on user education". presented

- at 62nd IFLA General Conference (25-31 August 1996), Booklet 7. Beijing: IFLA, 1996.
8. Hgams, Elspeth. "Towards the millennium: the information Professional in the year 2000". *New library world*, 97: 1129 (1996): 31-35.
  9. McClure, Charles R. "Network literacy: a role for libraries?" *Information technology and libraries*, 13:2 (June 1994): 115-125. coded in Hu, chengren. "Network literacy: new task for librarians on user education". presented at 62nd IFLA General Conference (25-31 August 1996), Booklet 7. Beijing: IFLA, 1996.
  10. Morgan, Steve. "Developing academic library skills for the future". *Library review*, 45: 5(1996): 41-53.
  11. Rader, Hannelore B. "Information literacy and the under graduate curriculum". *Library trends*, 44: 2 (Fall 1995): [270]-277.
  12. Rusch-Feja, Diann. "New roles for librarians in supporting researchers in the social sciences: the impact of new technology". presented at 62nd IFLA General Conference (25-31 August 1996), Booklet 2. Beijing: IFLA, 1996.
  13. Searey, Charles A. "A failure of vision: libraries are losing the way for electronic professional turf". *American libraries*, 24: 10 (November 1993): 943-944.